

G. Toderini'nin *Letteratura turchesca* Unvanlı Eserinin *De la littérature des turcs* Başlıklı Fransızca (A. de Cournand) Tercümesinden Türkçe'ye Yapılan Çeviri Üzerine Bir Eleştiri

Mahmut Adnan Gökçen*

Giambatista Toderini (1728-1799) Venedik balyosu Agostino Garzoni maiyetinde ilahiyat âlimi sıfatıyla (kendisi Cizvit tarik-i ruhbanîyesine (Societas Iesu) mensup bir rahipti) 1781-1786 yılları arasında İstanbul'da Palazzo Venezia'da ikamet etmiş, bu yaklaşık beş yıllık ikameti esnasında kaleme aldığı ve *Letteratura turchesca* 'Türk Edebiyatı' unvanını verdiği eseri 1787 yılında Venedik'de *octavo* ebadında üç cilt olarak basılmıştır. Eserin birinci cildinde Toderini 16 başlık altında Türklerin okudukları ilimlerden, ikinci cildinde ayrı ayrı İstanbul'daki medrese ve kütüphanelerden, (bilhassa, gizlice elde etmiş olduğu eski yazı fihristini de vererek, Saray [Topkapı] kütüphanesinden), üçüncü cildinde ise İbrahim Müteferrika Efendi matbaasından ve İstanbul'da basılan kitaplardan söz eder. 1681-84 yılları arasında Venedik balyosu olarak İstanbul'da bulunmuş Giovanni Battista Donado'nun (1627-1699) *Della letteratura de' Turchi. Osservazioni fatte da Gio: Battista Donado senator veneto, fu bailo in Costantinopoli* 'Türk edebiyatı üzerine. Venedikli senator, İstanbul'da balyos Gio. Battista Donado'nun yapmış olduğu gözlemler' unvanlı ve 1688 yılında Venedik'de basılmış tek ciltlik eseri bir yana bırakılırsa (ki önemli ölçüde Hezarfen Hüseyin Efendinin (1600-1678/9) *Telhîşü'l-beyân fî kavânin-i Âl-i 'Oşmân*'ından iktibastır), Toderini'nin *Letteratura turchesca*'sı tüm Batı âleminde Türklerin edebiyatına dair kaleme alınmış ilk eserdir. *De la littérature des turcs* başlığıyla rahip Antoine de Cournand tarafından

* University of Guelph, Kanada. Emekli öğretim üyesi.

Fransızcaya (1789), *Litteratur der Türken* başlığıyla da Philipp Wilhelm Gottlieb Hausleutner tarafından Almanca'ya (1790) çevrilen bu eserin yakın zamana değin yalnız üçüncü cildinin bir kısmı Rikkat Kunt tarafından adı geçen Fransızca çeviriden çeviriyle, *İbrahim Müteferrika matbaası ve Türk matbaacılığı* (1990) başlığıyla, Türkçede gözükmişti. Şu son sıralarda (2012), tüm eser, Ali Berktaş tarafından yine Fransızca çeviriden yapılan çeviriyle, *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Edebiyatı)* başlığıyla YKY arasında yayımlandı.

Berktaş çevirisine esas teşkil eden De Cournand (kısaca De C.) çevirisi Toderini metniyle karşılaştırıldığında, Toderini'nin onca önem verip çaba sarfederek elde etmiş ve eski harflerle eserinin ikinci cildine derc etmiş olduğu Saray kütüphanesi fihristinin De C. çevirisine alınmadığı, bu eski yazı fihristin yanı sıra verilen hatalarla dolu ve eksik bir İtalyanca tercümesinin Fransızca tercümesinin verildiği, Toderini metnindeki bir takım notların düşürüldüğü¹ veya tenzil edildiği,² hattâ bazı paragrafların tümüyle atlanıldığı,³ bu metnin sonuna yerleştirilmiş kısa bir yanlış-doğru cedvelindeki yanlışların düzeltilmediği,⁴ böylece De C. çevirisinin Toderini metnini bütünüyle ve gerektiği üzere vermediği anlaşılıyor. Ayrıca çevirinin çok sayıda, ve gerçekten garabet arz eden hatalarla dolu olduğu görülüyor.

Bu ciddî hatalara örnek istenilirse, işte eserin yalnız birinci cildinde, ve gelişigüzel bir okumayla saptanan hatalardan bazıları (şu sırayla: Toderini metni, De C. çevirisi, Berktaş çevirisi, ve ayrıca içinde birkaç yorum):

* “il molle poeta Hafis” (s. 91), ‘Hafis, poëte érotique’ (s. 81), ‘erotik şair Hafız’ (s. 58) (‘rind şair Hâfız’ ‘poëte érotique’, ‘erotik şair’ olmuş); (“Hâfız’ın kabri olan bahçede bir gül varmış; ...”)

1 (a) s. 4, (a) s. 6, (a) s. 7, (a) s. 8, (b) s. 9, (a) s. 11, (c), (d) (e) s. 12, (a) s. 13, (a) s. 14, (a) (b) s. 15, (a) s. 19, (a) s. 20, (a) s. 21, (a) s. 24, (b) (c) s. 25, (a) s. 26, (a) s. 27, (a) (b) (c) (d) s. 28, (b) s. 30, (a) s. 32, (a) s. 33, (a) s. 34, (a) (b) s. 36, (a) s. 37, (a) (b) (c) s. 40, (a) s. 41, (a) (b) s. 42, (a) s. 43, (a) ss. 44-5, (a) (b) s. 45, (a) (b) s. 46, (a) (b) s. 48 ((a) hayli önemli bir not), (a) s. 52, (b) s. 54, (a) s. 55, (b) s. 56, ...

2 (c) ss. 3-4, (a) s. 31, (a) s. 39, (a) s. 50, ...

3 Toderini, *LT* i, s. 178, s. 198 (De C., s. 164, ‘Parmi beaucoup de livres d’Europe’ ile başlayan paragraftan önce (Berktaş s. 91); De C., s. 184, “Nous nous moquons d’une folie aussi grossiere” ile başlayan paragraftan önce (Berktaş s. 99)); *LT* ii, s. 10, 136 (De C. s. 14, ‘... il monte au poste honorable de mollah ou de cadî’ ile sonlanan paragraftan sonra (Berktaş, s. 137); De C. s. 110 ‘Enfin, on trouve aussi l’ancien testament traduit en langue turque’ ile başlayan paragrafta (Berktaş s. 175))”, ...

4 “l’intervalle musical que nous avons dans l’échelle de notre diatonique” (s. 241) (krş. “quell’ intervallo musico, che noi nella Scala nostra Diatonica **non** abbiamo (s. 246)); “à propos des instruments qui ont les tons fixes” (s. 243) (krş. “che ove **non** si tratta d’Istromenti, che hanno le voci stabili” (s. 248)), ...

* “... Giovanni di Sacro Bosco, il quale vuole le cifre Indiane” (s. 110), ‘... Jean Sacro Bosco, ce qui vaut bien les chiffres indiens’ (s. 99), ‘... Jean Sacro Bosco’nun ... Hint sayıları da buna layıktır’ (s. 65) (De C. “vuole” kelimesini “vale” okumuş olmalı ki ‘rakamların Hint asıllı olduğunu savunan Giovanni di Sacro Bosco’ olması gereken çeviri bu şekli almış);

* “e trattò del sistema Ticonico, e Copernicano” (s. 157), ‘& qu’il a traité du systême de Ptolomé & de Copernic’ (s. 143), ‘ve hem Ptolemaios hem de Kopernik üzerinde çalıştığını’ (s. 83) (‘Ptolomé’, ‘Ptolemaios’ yerine esas metinde okunulduğu üzere ‘Tycho’ denilmeli);

* “e la grande fortuna da cui verrebbe tempestato il Sovrano” (s. 187), ‘les révolutions étonnantes dont le souverain étoit menacé’ (s. 173), ‘hükümdarı tehlikeye atacak şaşırtıcı altüstlükler’ (s. 95) (‘Hükümdarı bekleyen ikbalden’ denilmeli);

* “e coprissi i paesi posti da Greco all’Europa” (s. 193), ‘couvroit les pays possédés par les grecs en Europe’ (s. 179), ‘Yunanların Avrupa’da sahip oldukları ülkeleri kapladığına’ (s. 97) (Burada “Greco” ‘kuzeydoğu’ anlamındadır; ‘kuzeydoğudan Avrupa’ya doğru (ya da yerleşik) ülkeleri’ denilmeli);

* “... la Validata figlia del Re Mohamad Almostakphi Billa.” (s. 202), ‘... la fille du roi Mohamad Almostakphi Billa.’ (s. 188), ‘... Kral [Abbasi halifesi] Muhammed el-Mustekfi-billah’ın kızı’ (s. 101) (İbn Zaydün ile aşk ilişkisi üzerine yazdığı şiirleriyle meşhur “Validata” (Wallâda (bint Muḥammad III b. Abd al-Raḥmân, al-Mustakfi) (ö. 487/1091) ismini De C., anlamamış olsa gerek, atlamış; Berktaş da, “Muhammed el-Mustekfi-billah” adının yanına “[Abbasi halifesi]” yazarak (ki Abbasi halifesi değildir) bizi aydınlatmış);

* “il Benedettino Guido d’Arezzo” (s. 225), “Benoît d’Arezzo” (s. 219), ‘Arezzo’lu Benoît’ (kendisi de rahip olan De C., “Benedettino” kelimesinin ‘Aziz Benediktus tarikatına mensup, *bénédictin*’ anlamını taşıdığını bilememiş; ‘Aziz Benediktus tarikatına mensup Arezzo’lu (Arezzo kentinden) Guido’ denilmeli);

* “*nugacissima Alcorani farragine*” (s. 19), ‘le fatras ridicule de l’alcoran’ (s. 18), ‘*Kur’an*’ın gülünç laf kalabalığı’ (s. 31) (“*nugacissima*” karşılığında olsa olsa ‘önemsiz, anlamsız, saçma sapan’ denilebilir, ‘ridicule’, ‘gülünç’ değil);

* “le quali [questioni] si fanno oggi giorno ancora dagli Ottomani” (s. 25), ‘Les Mahométans en font encore tous les jours de ce genre’ (s. 23), ‘Müslümanlar bu türden soruları her gün çoğaltmaktadır’ (s. 33) (‘Osmanlıların bugün dahi giriştikleri tartışmalardan’ denilmelidir);

* “... le leggi, le pene, e le mercedi.” (s. 61), ‘... les loix, les récompenses.’ (s. 51), ‘... yasalara, ödüllere ilişkin ...’ (s. 45) (“le pene” ‘cezalar’ atlanılmış);

* “... Cavalier Cosmo Comidas, il quale apprese ...” (s. 101), ‘... dont l’auteur s’est formé ...’ (s. 90), ‘... eserin yazarı ... öğrenmiş.’ (s. 62) (Burada öğrenen kitabın yazarı değil, *caballero* Cosmo Comidas’dır);

* “a que’ di” (s. 142), ‘de nos jours même’ (s. 130), ‘çünkü günümüzde bile’ (s. 77) (‘o günlerde’ denilmeli);

* “Alcune donne Turchesche fanno l’operazione” (s. 142), ‘Quelques dames turques se mêlent elles-mêmes de l’opération’ (s. 130), ‘Bu işleme kendiliklerinden dahil olan bazı Türk hanımlar’ (s. 77) (De C. burada neden “se mêlent” demiş, anlamak mümkün değil; ‘Bu işlemi bazı Türk kadınlar yapıyor’ denilmeli);

* “traduzioni dall’Arabo” (s. 154), ‘traduits en arabe’ (s. 141), ‘Arapçaya çevrilmiştir’ (s. 82) (‘Arapçadan tercüme’ denilmeli);

* “Come non havvi Turco” (s. 154), ‘Comme il y a peu de turcs’ (s. 141), ‘... Türklerin ... sayısı çok az olduğundan’ (s. 82) (“non havvi” ‘yoktur’ demektir; ‘Türk bulunmadığından’ denilmeli);

* “queste si videro in Costantinopoli tradotte in Persiano” (s. 158), ‘On les vit ..., traduites en Persan’ (s. 144), ‘Farsçaya çevrilmiş ... bu cetvellere ... rastlanmaktadır’ (s. 83) (“si videro tradotte” karşılığında ‘furent taduities, se virent traduites’, ‘Farsçaya çevrildiler’ denilmeli);

* “un quadrante solare Turchesco” (s. 165), ‘un cadran turc’ (s. 151), ‘bir Türk saati’ (s. 86) (“un quadrante solare”ye (yani ‘rub’-ı daire’) karşılık ‘un cadran turc’, ‘bir Türk saati’);

* “con minuge, o corde di bue” (s. 238), ‘avec des cordes de boyaux’ (s. 232), ‘telleri hayvan bağırsağından yapılmıştır’ (s. 121) (Toderini kirişlerin ‘öküz bağırsağından’ olduğunu belirtmiş);

* “... conservasi per tradizione, ...” (s. 241), ‘... qu’elle se conserve encore pour tradition ...’ (s. 235), ‘... bu eser geleneği sürdürmek adına hâlâ korunmakta ...’ (s. 123) (“per tradizione” karşılığında De C., ‘par tradition’ yerine ‘pour tradition’ demiş ve anlam başkalaşmış; ‘kuşaktan kuşağa intikal ederek’ denilmeli); ...

Pek doğal olarak De C. çevirisinin tüm günah ve hatalarını yukarıda görüldüğü üzere yansıtan Berktaş çevirisine ayrıca, bu kez De C. çevirisinin yanlış anlaşılmasından ve yorumlanılmasından türeyen başka birçok hatalar ekleniyor. İşte, yine eserin birinci cildiyle sınırlı kalmak üzere ve gelişigüzel bir okumada

göze çarpan hatalardan sadece bazıları (şu sırayla: Toderini metni, De C. çevirisi, Berktaç çevirisi, ve ayrıca içinde birkaç yorum):

* “La musica Turchesca, come abbiamo veduto, è Persiana moderna.” (s. 232), ‘La musique turque, comme nous l’avons vu est persanne moderne.’ (s. 226), ‘Daha yukarda da gördüğümüz gibi, Türk musikisi modern Farsçadır.’ (s. 119) هم هم مشتری در آسمان ile başlayan Rast Nakış Bestenin Farsça olduğu bilinir ama Türk musikîsinin tümünden “Farsça”(!) olduğu işitilmemişti. ‘Görmüş olduğumuz üzere, Türk musikîsi modern Acem musikîsidir.’ denilmeli);

* “L’Aria, sulla quale ballano li Dervis” (s. 242), ‘L’air sur lequel les dervis reglent leur danse’ (s. 237), ‘Dervişlerin danslarını düzenlemekte kullandıkları hava’ (s. 123) (Mevlevî dervişlerin sema’ı karşılığında İtalyanca “ballo”, Fransızca “danse” denilebilir, ama Türkçede “dans” denilmesi hiç yakışmamış; Berktaç dervişlerden özür dilese gerektir.);

* “e questiona sul divino Decreto” (s. 20), ‘& pousse les questions sur le décret de Dieu’ (s. 18), ‘Allah buyruğu konusundaki soruları bir kenara iter’ (s. 31) (Tam tersine ‘Allah buyruğu konusundaki soruları sıkı sıkıya ele alır’ (burada “pousser” fiili “poursuivre activement; mener à un point souvent perçu comme une limite, une extrémité” (bk. *Dictionnaire de l’Académie Française (DAF)*; توسیع ایتمک (KF) anlamında kullanılmıştır.);

* “l’Altiero ... il Superbissimo” (s. 24), ‘altier ... le très - superbe’ (s. 22), ‘Azîm ... çok yüce, üstün’ (Çeviri düpedüz yanlış; İtalyanca ve Fransızca metinlerdeki sözcükler ‘el-mütekebbir ... çok kibirli’ anlamını taşırlar.);

* “Se il Figliastro possa legittimamente menar moglie la Matrigna ?” (s. 47), ‘Le beau-fils peut-il légitimement épouser sa belle-mere?’ (s. 42), ‘Damadın kayınvalidesi ile evlenmesi câiz midir?’ (s. 40) (Buradaki ‘Le beau-fils’ (“il Figliastro”) ‘üvey oğul’ ve ‘belle-mere’ (“la Matrigna”) ‘üvey anne’ anlamındadır; ‘Üvey oğul üvey annesiyle şer’an evlenebilir mi? denilmelidir.);

* “per genio serio” (s. 90), ‘par leur génie sérieux’ (s. 80), ‘dehaları’ (s. 57) (“génie” burada (ve bunun gibi başka yerlerde) ‘deha’ anlamını taşımaz, taşıyamaz; Şemseddin Sami beyin yazdığı üzere ذاتیه حصیصه “ḥaşışa-i zātīye” ‘kendine özgü nitelik’ veya *Dictionnaire de l’Académie Française*’de (DAF) okunulduğu üzere “caractère propre et distinctif” demektir; ‘ciddî tabiatları bakımından’ denilmeli);

* “il Cardinal di Cusa” (s. 90), ‘le cardinal de Cusa’ (s. 80), ‘Cusa kardinalı’ (s. 57) (‘Cusa kardinalı’ yanlış; ‘Cusa’lı kardinal’ veya; ‘kardinal [Nicolaus] de Cusa’ (Nikolaus von Kues, Nicolaus Cusanus) denilmeli);

* “L'uom saggio soffre, e comporta le avversità, e si riposa nella provvidenza di Dio.” (s. 95), ‘L'homme sage souffre, & supporte l'adversité, & se repose sur la providence de Dieu.’, ‘Bilge insan husumetten hem acı çeker hem de ona katlanır, ve Allahın inayetine güvenir.’ (Burada “adversité” ‘husumet’ anlamında değildir; ‘nekbet’ ‘idbār’ (*KF*) (“sort contraire, fortune adverse” (*DAF*)) anlamındadır; ‘Âkıl insan ıztırap çeker, talihin tersliklerine katlanır, ve hikmet-i ilâhîyeye sığır.’ denilmeli);

* “... vedesi dall’Inscrizione in S. Maria Maggiore di Firenze” (s. 123), ‘... comme on le voit par une épitaphe de Sainte-Marie-Majeure’ (s. 111), ‘Floransa’daki Büyük Meryem Mezarlığı’ndan bir mezar taşı yazısında da görüldüğü gibi’ (s. 70) (“Sainte-Marie-Majeure” mezarlık değil, bir kilisedir; ayrıca bir özel isim; “S. Maria Maggiore” veya en azından “Sainte-Marie-Majeure” denilmeliydi);

* “La II. parte tratta de’ vasi d’una struttura meravigliosa.” (s. 124), ‘la seconde partie traite des vaisseaux d’une structure merveilleuse’ (s. 113), ‘İkinci bölüm, olağanüstü bir yapıya sahip gemileri ... ele alır.’ (s. 71) (“vaisseaux” ‘gemi’ değil, ‘kab’ anlamındadır ‘İkinci kısımda acap kaplardan (فى الاوانى العجيبة) söz eder’ denilmeli);

* “Ketab Belines” (s. 129), ‘Ketab belines’ (s. 117), ‘Ketab belines [Kitâbü’n-nefs?’] (s. 72) (burada Berkta’yın ayraç içinde verdiği tahminî başlığı [Kitâbü’n-nefs?’] soru işareti bile mazur gösteremez; ‘*Kitâb Balinâs* كتاب بليناس, liber Plinii (yani Gaius Plinius Secundus’un (ö. İS 79) *Naturalis Historia*’sı)’ (bk. *Kaşf al-zunûn* v, s. 59, # 9948) denilmeli);

* “Tutta l’Astronomia di M. Tullio è raccolta nel Sogno di Scipione” (s. 152), ‘Toute l’astronomie de Cicéron est rassemblée dans le songe de Scipion’ (s. 139), ‘Cicero’nun tüm gökbilim bilgisi Scipio’nun düşünde(?) toplanmıştır’ (s. 81) (İyi bir mütercime, bir metindeki sözcükleri bir dilden başka bir dile aktarmaktan başka, o sözcüklerin arkasında yatan kültürle de tanışık olmak gerekir; bu tanışıklık noksanını bir soru işareti mazur göstermez. Burada söz konusu “Scipio’nun düşü...(?)”, yani *Somnium Scipionis*, Cicero, *De re publica*’nın vi. kitabıdır.);

* “se riguardansi i principj di buona Logica” (s. 24), ‘si l’on a égard aux principes d’une bonne logique’ (s. 23), ‘düzgün bir mantığın ilkelerine dayanmakla birlikte’ (s. 33) (‘dayanmakla birlikte’ değil ‘göz önünde tutulursa’ denilmeliydi);

* “Pour en donner quelque idée” (s. 32), ‘Bu konuda bir fikir vermek için’ (s. 36) ile başlayan paragrafın son kısmında Marracci’den naklen verilen Latince

ibareler (“radere pubem, abstergere, seu abluere aqua vel lapillis obscœna post stercus, seu lotium ejectum, seu emissum crepitum”) atlanılmış (başka yerlerde Latince cümle ve ibarelerin Fransızca çevirisini veren De C. burada vermeyince Berktaý da bu ibareleri atlamış olmalı; Berktaý’ın Latince birkaç kitap başlığında işlediği hatalar da bizi bu yönde düşünmeğe sevk ediyor.);

* “Scafeì, ... fu il primo a comporre il codice sopra l’Ossul, ossia su i fondamenti del Maomettismo, comprendendo il diritto così civile, che canonico de’ Musulmani.” (ss. 45-46); ‘Scafeì, ... fut le premier qui composa le code sur l’òssul, ou sur les fondemens du mahométisme, qui comprend le droit civil & canonique des musulmans.’ (ss. 40-41); ‘Usul üzerine kuralları ... Şafîî koydu.’ (s. 40) (De C. “codice” karşılığında ‘code’ kullanmış; ‘codex’ ya da ‘livre’ kullanmalıydı; burada “code” ‘kanunname’ değil, ‘kitap, yazma’ anlamını taşıyor olmakla cümlenin ‘Usul üzerine kuralları ... Şafîî koydu’ kısmı yanlış; De C. çevirisindeki “qui comprend le droit civil & canonique des musulmans” kısmı ise atlanılmış; ‘... Şafî’î ... usul, ya da İslâmın temelleri üzerine, Müslümanların hem medenî hem şer’î hukukunu şamil bir Risâlah [fî uşûl al-fıkḥ] telif etmiştir.’ denilmeli);

* “*Studio legale sulle divisioni e successioni d’eredità.*” (s. 48), ‘*Etude de la loi sur les divisions & successions d’hérédites.*’ (s. 42), ‘*Miras Hakları ve Tereke Paylaşımaları Üzerine Yasalar*’ (s. 41) (Başlık ‘... Yasalar’ değil ‘... Yasalar Bilimi (ya da İlmi) (ya da ‘İlm-i Ferâ’iz فرائض علم’) olmalı);

* “Entro foglio graticolato (così in quel libro si legge coll’aria maggiore di verità) (s. 49)”, ‘On a une feuille de papier réglé, (dit-on dans ce livre avec un grand air de vérité)’ (s. 43), ‘Cetvelli bir kâğıt vardı (söz konusu kitapta gerçekten böyle bir şey varmış gibi anlatılır)’ (s. 41) (çeviri yanlış; ‘Cedvelli bir kâğıt yaprağının ortasına (o kitapta büyük bir gerçekmiş gibi bu okunuluyor (böyle deniliyor))’ denilmeli);

* (Toderini’deki “de la Croix” (s. 58), De C.’deki “Lacroix” (s. 51) isminin yanı başına Berktaý’ın köşeli araç içinde eklediği [François Pétis de la Croix] (s. 44) yanlış; burada adı geçen La Croix (Sieur de La Croix (16..-1704), François Pétis de la Croix (1622-1695) ve oğlu François Pétis de la Croix (1653-1713) değillerdir.);

* “... un principio creator d’ogni cosa, ...” (s. 120), ‘un principe créateur de toute chose’ (s. 108), ‘her şeyde ... bir yaratıcı temel öğ’e’ (s. 69) (‘... her şeyin yaratıcısı, ... bir ilke’ denilmeli);

* “Mahamut Ibim Cazi Miaas” (s. 128), ‘Mahamut ibim cazi miaas’ (s. 116), ‘Mahamut ibim cazi miaas’ (s. 72) (biraz araştırmayla bunun bizim ‘Mahmud b. Kadî-i Manyas’dan başka biri olmadığı anlaşılabilirdi);

* “Sehr, o Sihar Aloium” (s. 139), ‘Sehr, ou Sihar Aloium’ (s. 127), ‘*Sibrü’l-Ayn* yani *Göz Sibri*’ (s. 76) (metinde “Aloium” okunulduğuna göre ‘uyün olmalı; *Sibr al-uyün*);

* “La Peste, che mentre scrivo questo capitolo in Bojux-derè sul Bosforo Tracio, ...” (s. 140), ‘La peste, qui, au moment que j’écris ce chapitre, à Boujuckderé, sur le Bosphore de Thrace, ...’ (s. 128), ‘Ben bu bölümü yazarken Boğaziçi’ndeki Büyükdere’de ...’ (s. 77) (‘Ben bu bölümü Boğaziçi’ndeki Büyükdere’de yazarken ...’ denilmeli; ayrıca “inferisce” karşılığında ‘augmente’, ‘yaygınlaşır’ yanlış; ‘azmakta, kesb-i şiddet etmekte’ denilmeli);

“... dove felicemente tentata, ...” (s. 141), ‘... d’où, des tentatives heureuses’ (s. 129), ‘... oradan da birtakım güzel rastlantılar sonucunda’ (s. 77) (“birtakım güzel rastlantılar sonucu” yanlış; ‘... orada başarıyla denendikten sonra ...’ denilmeli);

* “La corte de’ Visiri” (s. 185), ‘La cour des visirs’ (s. 170), ‘Divan meydanı’ (s. 94) (‘Divan meydanı’ yanlış; burada “cour” ‘konak’ anlamında; ‘Vezîrlerin konakları’ denilmeli);

* “Sino dal 1691 dell’Era Cristiana” (s. 224), ‘Depuis l’an 1691 de l’ère chrétienne’ (s. 218), ‘M. 1691’den beri’ (s. 116) (Burada “Depuis” ‘-den beri’ değil, ‘à partir de’ ‘-den itibaren’) anlamındadır);

* “su cui tutta s’appoggia, e lavorasi” (s. 226), ‘sur lesquelles elle s’appuye & se compose’ (s. 220), ‘bestelerin yapılmasını belirleyen’ (s. 116) (Burada “se compose” ile “besteler” anlaşılması ki yanlış);

* “Egli dopo molti ragionamenti” (s. 231), ‘Après beaucoup de raisonnemens’ (s. 226), ‘karşılıklı birçok akıl yürütmenin ardından’ (s. 119) (Burada “raisonnemens” ‘akıl yürütme’ değil, ‘discours’, ‘sohbet’ anlamındadır);

* “con laminetta flessibile di tartaruga” (s. 237), ‘avec une petite lame flexible d’écaille’ (s. 231), ‘Küçük esnek bir mızrapla’ (s. 121) (“d’écaille” karşılığı ‘bağadan’ atlanılmış; ‘bağadan yapılmış esnek mızrapla’ denilmeli);

* “il Neì Ottavino” (s. 237), ‘le neì à octaves’ (s. 232), ‘oktavlı ney’ (s. 121) (‘sesi bir oktav yüksek olan kısa ney (نصفیه)’) denilmeli);

* “un cerchio largo tre pollici ” (s. 238), ‘un cercle large de trois pouces’ (s. 232), ‘Üç parmak kalınlığında bir kasnaktır’ (s. 121) (‘üç parmak genişliğinde bir kasnak’ olmalı);

* “usasi dei Dairè a far la battuta” (s. 238), ‘on se sert du dairé, pour marquer la mesure’ (s. 233), ‘Daire ölçüleri vurmak için kullanılır.’ (s. 121) (‘Daire usul tutmak için kullanılır.’ denilmeli);

* “Dodici sono i semituoni, quali i nostri ” (s. 243), ‘Douze de ces sémi-tons sont comme les nôtres’ (s. 238), ‘Bu perdelerden onikisi bizimkilerle aynıdır’ (s. 123) (Esas metinde olduğu üzere “bizimkiler gibidir” denilmeliydi.);

* “... per arricchire, e vie più adornare la Musica Italiana” (s. 245), ‘... pour enrichir la musique italienne, & même pour lui donner plus d’agrément’ (s. 240), ‘... İtalyan musikisini zenginleştirmek, hatta onu daha lezzetli kılmak ...’ (sayfa numaraları konulmamış!, ama sayfa 123’den hemen bir sonraki sayfalar) (musiki “lezzetli” olur muymuş?; “latif” denilmeli);

* “La lettera ... potrà nobilmente illustrare questo Capitolo.” (ss. 248-9), ‘... la lettre ... pourra figurer avec distinction dans ce chapitre.’ (s. 244), ‘... bu mektuba bu bölüm içinde hak ettiği yeri çekinmeden verebilirim.’ (s. 126) (Esas metindeki anlamdan epeyi uzak; ‘... bu mektub bu bölüme asaletiyle şöhret kazandıracaktır.’ denilmeli);

* “... opus ... inscriptum *Musices Elementa*” (s. 250), ‘... l’ouvrage ... intitulé, *Elémens de musique*’ (ss. 245-6), ‘[*el-Medhal fi’l-Musiki*] adlı eseri’ (s. 127) (Berktaş’ın metindeki “*Musices Elementa*”, ‘*Elémens de musique*’e karşılık yazdığı [*el-Medhal fi’l-Musiki*] yanlı; eserin özgün adı اسطقسات علم الموسيقى *İştaksât ‘ilm al-mūsîkî*’dir; Toderini Fârâbî’nin sultan [I.] Abdulhamid Kütüphanesi fihristinde kayıtlı *Medhal al-Mūsîkî* adlı eserinden söz ediyor (s. 234) (De C. ss. 227-8), ama burada söz konusu yazma Fârâbî’nin “*Musices Elementa*” adlı Escorial’da muhafaza edilen başka bir yazmasıdır.); ...

Toderini’nin eseri bir seyahatname veya hatırat türünden bir eser değildir. Toderini, ihatası gerçekten geniş bir zat, ve dolayısıyla eseri de kendi tarzında veya içinde yaşadığı devrin tarzında ilmî ve ciddî bir çalışmadır, ya da böyle olmak ister. Bunun sonucu Toderini yüzlerce esere gönderme, bunlardan alıntılar yapar. De C. kaynak eser başlıklarını çoğu kez Fransızcaya çevirerek vermiş. Berktaş, başlıkların yer yer Türkçe ve Fransızca çevirilerini vermek yerine, bunların özgün şekillerini araştırıp bize vermekte daha fazla çaba gösterebilirdi. Örneğin De C. (s. 18)’deki kaynak eser başlığını aşağı yukarı aynen almak yerine (‘*Bibliothèque palatine de Laurens de Médicis* (Lorenzo Medici’nin saray kitaplığı)’ (s. 31) özgün başlığını (*Bibliothecae mediceae, laurentianae et palatinae codicum mms. orientaliū catalogus* (Florentiæ 1742)) verebilirdi. Böylece kaynağa ulaşmak isteyen okuyucuya imkân ve kolaylık sağlamış olurdu.⁵ Toderini (s. 9), ve De C.’de (s. 9)

5 Ayrıca bu kitaplık Lorenzo de’ Medici kütüphanesi (ya da “Lorenzo Medici’nin saray kitaplığı”) da değildir. Kardinal Ferdinando de’ Medici (1549-1609; 1587’den itibaren Toscana *granducası*), Trento meclis-i rûhânîsinin ilkeleri uyarınca, katolik mezhebinin Müslümanlar arasında yayılmasını sağlamak amacıyla, Roma’da bir basımevi kurmuş

kaynak gösterilen eser (“Lettre de Mr. Peyssonnel sur les Mémoires du Baron de Tott”) Berktaý’da (s. 24), özgün başlık verilmeksizin, yalnız Türkçe çevirisiyle “Bay Peyssonnel’in Baron de Tott’un anıları üzerine mektubu” olarak okunuluyor. *Historia regum persarum*, Mircondi (Toderini s. 12), *Histoire des rois de Perse*, de Mircond (De C. s. 11) için özgün başlık yerine bu kez Fransızca çevirisi, Farsça orijinalinin başlığıyla birlikte (s. 28) veriliyor (Mirhond, *Histoire des rois de Perse*, [Ravzatü’s-safa fi siretül-enbiyâ ve’l-mülük ve’l-hulefâ]) (yalnız gönderme yapılan sayfa numarası (s. 45) yanlış). De C., s. 24’de “Anquetil du Perron, & son livre de la législation orientale” dediğinde özgün başlığı da (“législation orientale”) vermiş oluyor, ama Berktaý’ın “Anquetil du Perron’un ... Doğu hukuku hakkındaki kitabı” (s. 33) bunu yapmaktan uzak.⁶ Toderini Donado’nun *Della letteratura de’ Tvrchi* unvanlı eserine gönderme yaptığında bu eseri “vecchia” ‘eski’ olarak nitelemiş (ss. 49, 50); buradan De C. “De l’ancienne littérature des turcs” (ss. 44, 68, 220, 240), ... ve dolayısıyla Berktaý “*De l’ancienne littérature des turcs [Türklerin eski edebiyatı]*” (ss. 41, 52-3, 117, 124) ... unvanlı mevcut olmayan bir eser başlığı türetmişler. Bu örnekler istenirse daha onlarca çoğaltılabilirler.

Toderini ve dolayısıyla De C. metinlerinde özel isimler ve kitap unvanları genellikle çok bozuk ve başkalaşmış şekillerde karşımıza çıkıyorlar; örneğin “Nifeoglı” (Toderini s. 187), ‘Nifeoglı’ (De C. s. 173), ‘Niseoğlu’ (Berktaý s. 95). Toderini burada Cantemir’e gönderme yaptığına göre, Berktaý Cantemir metnine giderek (“on l’appelloit NEFIOGLI, c’est-à-dire, le fils de l’exilé”) bize bu zatın doğru adını verebilirdi. Aynı şekilde Toderini’nin Molla Câmî’ye gönderme yaparak sıraladığı (s. 203), ve De C. çevirisine aşağı yukarı aynen yansıyan (s. 189), en önde gelen Acem şairlerin adlarını (“Rudegi, Dekiki, Esdschedi, Enseri Terraehi, Emmar, Schidid-din” Berktaý, yanlarına birer soru işareti yerleştirerek aynen vermek yerine (“Rudeki, Kiki[?], Esdschedi, Enferi Terraehi[?], Emmar[?], Schididdin[?]” (s. 101), *Baharistan*’a bir göz atıp bunların düzgün şekillerini verebilirdi (Rüdakî (رودکی) [ö. 329/940-1], Dağıkî (دقیقی), ‘Ascadi (عسجدی), ‘Unşurî (عنصری),

ve basılmak üzere çok sayıda İbranice, Arapça, Farsça, Türkçe, Süryanice, Kıptice yazmaların (ilmî, felsefî, dinî, vb.) satın alınması için para tahsis etmiştir. 1684’de Romadan Floransa’ya nakledilen bu Doğu yazmaları koleksiyonu (*Libreria Palatina*) 1771’de *granduca* Pietro Leopoldo’nun arzusu üzerine kısmen *Biblioteca Medicea Laurenziana*’ya (Medici beylere ait olduğu için *Medicea*, *San Lorenzo* külliyesinde muhafaza edildiği için *Laurenziana*) devredilmiştir.

6 Aynı şekilde De C. ‘mémoires de l’académie des belles-lettres’ dediğinde (ii, s. 35, not 1) kaynak eser başlığı da belli oluyor, ama bunun karşılığında Berktaý’ın ‘Edebiyat Akademisi *Mémoires*’ı (s. 145, not 13); ‘les académiciens des inscriptions & belles-lettres de Paris’ (ii, s. 163) karşılığında ‘Paris Yazıtlar ve Edebiyat Eserleri Akademisi’ (s. 196) “abdita et retrusa iacent!”

Farruḥī (فرحی), ‘Umāra (عمار), Raşid al-Dīn [Vaṭvāt] ([رشيد الدين | ووطواط]); Herbelot, Jenisch, Jones vb. gibi başka kaynaklara gönderme yapıldığında da bu kaynaklara ulaşıp düzgün özel isimler verilebilir, ve böylece Berktaý’ın yanına bir soru işareti ekleyerek veya eklemeyerek esas metinden aynen aktardığı (“Seragiya” (s. 34), “Ulmiccelat” (s. 39), Schultnas (s. 195) vb gibi) yüzlerce bozuk şekil bertaraf edilmiş olurdu. Bazı yerlerde kaynağa ulaşmak yerine biraz araştırma yapmakla sorun yine çözülebilirdi. Örneğin Toderini (s. 25), De C. (s. 23)’de “un livre intitulé”, yani ‘... unvanlı bir kitap’ denilmiş ve unvanın Fransızca çevirisi verilmişken (“*Sentimens des métaphysiciens ou docteurs scholastiques anciens & modernes*”), Berktaý, bu unvanın özgün şeklini araştırmamış; oysa unvandan hareketle (*Muḥaşşal afkār al-mutaḳaddimīn va’l-muta’ahḫirin min al-‘ulamā’ va’l-ḫukamā’ va’l-mutakallimūn*) bunu şerh eden zatın, Berktaý’ın yanına bir soru işareti ekleyerek De C.’dan aynen aktardığı üzere “Kerali(?)” (s. 33) değil, “Kâtibi” olduğunu istidlal edebilirdi. Yine biraz araştırmayla “Evagrius écolâtre” (s. 225) karşılığında ‘Evagoras ecolatre’ (s. 119) gibi Fransızcayla karışık bir ad uydurmak yerine “Euagrios skholastikos” (Εὐάγριος σχολαστικός) yazabilirdi. Aynı bağlamda, Reelant’ın *De Religione Mohamedica* unvanlı eserinin hemen yanında De C.’da (s. 23), dolayısıyla Berktaý’da (s. 33) “Ultra justi. ann.1705.” okunuluyor; bunun bir yer (şehir) ismi olduğu aşikâr; hangi şehirdir, araştırılmış olsaydı “Ultrajecti” (yani Ultrajectum, bugünkü Utrecht) olarak düzeltilebilirdi (ayrıca *De Religione Mohamedica* ile başka yerde adı Reelant olarak geçen yazarı arasında bir bağlantı kurulup yazarın adı “Recaldo” (s. 33) yazılmazdı); Toderini’deki (s. 54) Latince “Patavii”, De C.’daki (s. 48) Fransızca “Padoue”, Berktaý’da İngilizce! “Padua”ya (s. 43) (şehrin İtalyanca ismi Padova’dır) dönüşmezdi, ...

Toderini’nin ss. 207-220’de verdiği şiir örnekleri Arapça, Farsça, Türkçeden Latince çevirilerdir; De C. (i, ss. 194-213) bunların Fransızca çevirilerini, Berktaý da (ss. 103-114) bu Fransızca çevirilerin Türkçe çevirilerini vermiş. Üç kez bir dilden başka bir dile aktarıldığında bir şiir ne hale gelir, okuyucu karar versin. Berktaý, şiirlerin çevirilerinin çevirilerinin çevirilerini vermek yerine kolaylıkla özgün metinlerine ulaşıp bunların birer çevirilerini verebilirdi.

Letteratura Turchesca i. cildinin sonuna yerleştirilmiş, Türk musikisi sesleriyle Batı musikisi sesleri arasında mukayese kuran Levha i, ve “Concerto turco nominato izia samaisi” (‘Hicaz semaisi adlı Türk bestesi’) başlıklı Levha ii, Berktaý s. 129 ve 130’da “kırpılarak” verilmişler. Bilhassa Levha ii öylesine kesintiye uğramış, öylesine zavallı bir kılığa sokulmuş ki, verilmeseydi kesinlikle daha iyi olurdu.

Letteratura Turchesca’nın ii. ve iii. ciltlerinde karşılaşılan hataları, De C.’nın olsun Berktaý’ın olsun, burada sıralamak bu yazının boyutu üzerindeki kısıtlamaları

ziyade aşar. O nedenle Berktaý'ın birkaç hatası ve bu ciltlerin çevirilerinde gözlemlenen birkaç husus üzerinde değerlendirmelerle yetinirse gerekecektir.

* “sulle Decadi Liviane” (ii, s. 47), ‘sur les décades de Tite-Live’ (ii, s. 49), ‘Titus Livius’un on ciltlik eserini’ (s. 151) (‘Titus Livius’un on ciltlik eseri’ tümünden yanlış; Romalı müverrih Titus Livius’un (İÖ 59-İS 17) *Ab urbe condita libri* adlı 142 kitaplık tarihinden yalnız 1-10 ve 21-45 kitaplar günümüze gelmiştir. Bu kitaplara umumiyetle *Decădes* ‘onluk’ adıyla âtıfta bulunulur.);

* “... Mollah Kamel Bascià Zadè ... quello intitolato Edhan” (ii, s. 159), ‘... Mollah Kamel Bacha Zadé ... celui qui a pour titre Edhan’ (ii, s. 137), ‘Molla Kemalpaşazade’nin ... Edhan [Ezan] başlığını taşıyan eseri’ (s. 186) ([Ezan] yanlış; *İzâh* denilmeli);⁷

* “Omar nome funesto alle lettere, e detestato.” (iii, s. 168), ‘Le nom d’Omar a été le fléau des lettres.’ (iii, s. 175), ‘Ömer’in adı adaletin simgesi olmuştu.’ (s. 312) (Çeviri tamamen yanlış; “fléau” burada ‘فلاکت، آفت’ (KF), ‘... personne nuisible, funeste, redoutable’ (DAF) anlamında kullanılmıştır; ‘Ömer edebî âlemin musibeti olmuştur.’ denilmeli); ...

Aimerich’in bir kitabına Toderini’nin (ii, s. 119) yaptığı gönderme (“Specimen veteris Rom. Litter. Ferrariæ, 1784.”) De C.’da (ii, s. 92, not 1), pek muhtemelen bir mürettip hatası veya kalem sürçmesi sonucu (çünkü De C.’nın Latince “Specimen” sözcüğünü bilmediği ya da anlamadığı tahayyül bile edilemez), ‘Speciomen ves. rom. litt. Ferrariæ, 1784.’ya dönüşmüş, ve bu mürettip hatası (yani “Specimen” yerine ‘Speciomen’) Berktaý çevirisine aynen yansımakla kalmayıp (‘*Speciomen ves. rom. litt. Ferrariæ, 1784*’ (s. 168), “Ferrariæ” da (ki kitabın basıldığı şehrin ismidir) italik harflerle kitabın başlığına dahil edilmiş! Buradan Berktaý’ın Latince “Specimen” ve “Ferrariæ” sözcüklerini bilmediği ve anlamadığı kolaylıkla istidlal edilebilir. Toderini’nin iii, s. 15’de yaptığı gönderme (“Biblioth. Regiæ Stockholmensis Historia auctore Magno O. Celsio Biblioth. Regio, ...”) De C. da (iii, ss. 16-7) ‘Histoire de la bibliothéque royale de Stockolm, par Omagnus Celsius, bibliothécaire du Roi, ...’ olmuş. Kütüphanecinin adı başlıkta Latince “ablativus” halinde (“Magno O. Celsio”); De C. başlığı Fransızcaya çevirerek verdiği

7 *İzâh* [fi şarh al-İslâh fi al-fîkh al-Ḥanafî]: ‘Ubayd Allâh ibn Mas‘ûd al-Maḥbûbî’nin [Şarh] *Vikâya*’sına yazmış olduğu *İslâh al-Vikâya* adlı şerhe şerh; *Kaşf al-zunûn* i, s. 329, # 830: “Islâh El-Wicâyet [اصلاح الوقاية], correctio operis *Wicâyet* de partibus juris specialibus, auctore Molla *Shems-ed-din Ahmed Ben Soleiman, Ibn Kemâlpasha* cognominato et anno 940 (inc. 23. Jul. 1533) mortuo. Hic mutavit textum operis *Wicâyet* ejusque commentarii. Deinde illud commentatus est, commentariumque, qui ita incipit: Laudo eum in initio et fine ecc., appellavit *Idhâb* [الايضاح] ...”

için kütüphanecinin adını da yalın hale (“nominativus”) çevirirken ‘Magnus O. Celsius’ (yani Magnus-Olaus ...) yerine hata işleyerek ‘Omagnus Celsius’ yazmış; Fransızca başlık, özgün başlık arayışına düşülmeksizin ve hatasıyla birlikte (ve “Magnus Olaus Celsius” tam künyesi s. 327’de okunulurken) aynen Berktaý çevirisine alınmış: ‘*Histoire de la bibliothèque royale de Stockholm*, yazar: Kralın kütüphanecisi Omagnus Celsius, ...’ (s. 249).⁸ Toderini, iii. s. 14’de Herbelot’da “Ketab Alkhathth” maddesine gönderme yaparak “Kemaleddin Ahmed al Okaili, al Kalili”nin hat risalesinden söz etmiş; Berktaý, müellifin adına ilişkin özenli(!) araştırmalarından bir sonuç alamamış olacak ki, yanına bir soru işareti koyarak ‘Kemaleddin Ahmed el-Ukayli [?]’ (s. 248) yazmış.⁹

Berktaý’ın da bazı not ve paragrafları atlamış olduğu görülüyor: “Altri commenti sopra a’ eskial, e note marginali di Mirebul-fetih.” (ii, s. 166), ‘Autres commentaires sur Aeskial, & notes marginales de Mirebulfetih.’ (ii, s. 244) (‘*Aşkâl* üzerine başka şerhler, ve Mîr Abu’l-Fath’ın [Muhammed b. Amîn Tac al-Sâ’idî al-Ardabili] hâşiyesi.) Berktaý’da (s. 189) atlanılmış, *LT* i, s. 2’deki dipnot gibi: “De Fatis Ling. Orient. Ş. v. p. 37. Viennæ, 1780. Opera dell’erudito Jenisch, miniera ricchissima d’erudizion Orientale.”, ‘De Fatis. ling. orient. Vienne 1780. Ouvrage du savant Jenisch, mine très-riche d’érudition orientale.’ (s. 2); Toderini iii, ss. 36-7, De C. iii, ss. 38-9’daki notu Berktaý ‘Bununla birlikte.’ deyip noktalamış(!); ...

Toderini’nin yoğun çaba sarf ederek elde etmiş olduğu Topkapı Saray kütüphanesinin bir fihristini eski harflerle eserinin ii. cildine derc etmiş olduğu, De C.’nin bu fihristi çevirisine dahil etmeyip bozuk bir İtalyanca çevirisinin Fransızca çevirisini verdiği daha önce belirtilmişti. Berktaý da bize bu Fransızca çevirinin Türkçe bir çevirisini vermiş. İşte bu çeviriden ufak bir bölüm (s. 220):

... *Hukuk ilkeleri (Fıkıh) Hakkında Kitaplar*

1. Hâkimlere Gerekli Öğütler
2. Kibo’nun bu esere haşiyesi
3. Lassan Çelebi’nin Kibo’ya haşiyesi
4. Kibo’ya haşiyeye, Molla Hüsrev

8 De C. iii, s. 22’de bu kez özgün halinde verilen başlık da (‘Bibloth. reg. Stockol. hist.’) aynen alınmış; burada olduğu gibi başka başlıklarda da bir tutarlılık gözlemlenmemiş.

9 Söz konusu müellif için bk. *Kaşf al-zunûn* v, s. 80, # 10090: “Kitâb el-khatt [كتاب الخط], liber de scriptura, ejus regulis, descriptione foliorum chartae et calamorum, auctore *Kemâl-ed-dîn Omar Ben Ahmed* [*Ben Hibatallah Ben Abi Jerâda*] *Ocaili Halebi* العقبلي الحلبي [بن هبة الله بن ابي جرادة] anno 660 (inc. 26. Nov. 1261) mortuo.”

5. Kibo'ya diğer haşiyeler
6. Kibo'ya haşiyeye, Herevi
7. Haşiyeler, Mutavvel
8. Kibo'ya haşiyelere ek, Kazi
9. Kibo'ya¹⁰ haşiyeye, İbn Kemal
10. Burhaneddin Sivasi kitabı

...

İşbu eleştirinin yazarı bu fihristi nitelendirmekte güçlük çekiyor; çocukça mı denilmeli?, gülünç mü denilmeli,? okuyucuyla açıkça alay ediyor mu denilmeli? Kitabın editörüne bakılacak olursa bu perişan haliyle "... Topkapı Sarayı kütüphanesinin dökümü ... son derece dikkate değer bilgiler içermektedir." (bk. *Sunuş* başlığı altında, s. 7).¹¹ Bu eleştirinin yazarına bakılırsa Berktaş, çeviri işine girişmeden önce, kitaba şöyle bir göz attığında, bu fihristi görür görmez, ya bu işten tümden elini çekmeli, ya özgün metinde daha düzgün kılıkta bir fihrist var mıdır araştırmalı, ya da bu fihristten hareketle özgün başlıkları tahminen tesis etmeye yönelmeliydi; özgün başlıklar ki yukarda verilenlere mütakabil şunlardır:

bāb fi al-uşūl [al-]fikhīyah¹²

tavzīh li-şadr al-şarī'ah¹³ * talvīh ḥāşīyah al-tavzīh¹⁴ * ḥāşīyah ḥasan çelevi 'alā al-talvīh * ḥāşīyat al-talvīh li-monlā ḥusrav * ḥāşīyah al-talvīh¹⁵ عملعين al-tavnī * ḥāşīyat al-talvīh lil-haravī * ḥāşīyah al-muṭavval * tarcīh ḥāşīyah al-talvīh¹⁶ lil-ḳāḍī¹⁷ * ḥāşīyah al-talvīh li-b. kamāl * burhān al-dīn al-sivāsī¹⁸ * ...

10 "Kibo"nun sebep-i vücudu ve mahiyeti anlaşılamadı.

11 Editör'ün *Sunuş*'unda ayrıca Fransız mütercim "Cournard ["Cournand" okumamız isteniliyor!] başpapağı" olarak takdim edilmiş ki yanlış; "de Cournand", bir yer adı değil, mütercimin kendi soyadıdır, ve tam künyesi de "L'abbé Antoine de Cournand" 'Rahip Antoine de Cournand'dır.

12 metinde فقيه

13 التوضيح في حل غوامض التنقيح al-Tavzīh fi ḥall ḡavāmiz al-Tanḳīh / Şadr al-Şarī'ah 'Ubayd Allāh ibn Mas'ūd al-Maḥbūbī (ö. 1346-7) (usul-i fıkha dair kendi eseri Tanḳīh al-uşūl'a şerh)

14 كشف حقائق التنقيح الاصول al-Talvīh fi kaşf ḥaḳā'ik al-Tanḳīh al-uşūl / Sa'd al-Dīn Mas'ūd ibn 'Umar al-Taftāzānī al-Şāfi'ī (ö. 1389) (al-Tavzīh fi ḥall ḡavāmiz al-Tanḳīh'e şerh)

15 muhtemelen محي الدين Muḥyī al-Dīn; Muḥyī al-Dīn al-Tavnī (Ḥāşīyah 'alā al-Talvīh)

16 metinde البلوغ

17 metinde للقاضو

18 Ḥāşīyah 'alā al-Talvīh: Kitāb al-tarcīh / Ḳāḍī Burhān al-Dīn, Aḥmad b. 'Abd Allāh al-Sivāsī (ö. 800-1 H.)

باب في الاصول [ال]فقيهه

توضيح لصدر الشريعة * تلويح حاشيه التوضيح * حاشيه حسن چلبى على التلويح * حاشيه التلويح لمنلا خسرو * حاشيه التلويح عملعين التوني * حاشيه التلويح للهروي * حاشيه المطول * ترجيح حاشيه التلويح للقاضي * حاشيه التلويح لابن كمال * برهان الدين السواسي

Toderini bize Fatih Kütüphanesi'nde 167 adet tarih ve "sijr" kitapları bulunduğunu söylüyor ve "sijr" sözcüğüne karşılık 'Itinerarj' yani 'gezi, seyahat' diyor ("Kütübü't-tevarich ves-sijr, libri di storie, e d'Itinerarj, 167" (ii, s. 96), 'Kütübül-Tevarih Ves-Siir: livres d'histoire & de voyages. Il y en a 167. (ii, s. 66)); Ragıb Paşa Kütüphanesi'nde de yine "Itinerarj" kitaplarından söz ediyor ("Libri Cronologici, e Itinerarj, 79." (ii, s. 151), 'Livres de chronologie & de voyages. 79 volumes.' (ii, s. 128)). Toderini'nin burada سير (siyer)'i 'Peygamber'in hayatına dair kitap', سير seyr 'itinerario', 'gezi, seyahat' olarak okumuş olduğu aşikâr, ve dolayısıyla bu iki yer tashihe muhtacdır. Ama Berktaý'da 'seyahat' ve 'seyahatnameler' pür-edâ arz-ı endâm etmekte: 'Kütübüt-tevârih ve's-seyr: Tarih ve seyahat kitapları. Sayıları 167'dir.' (s. 158), 'Vekayinameler ve seyahatnameler, 79 cilt.' (s. 182).

Toderini, Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi kapısı üzerinde okunulan 10 mısralık kitabeyi şair "Sihali Zevheri"nin yazmış olduğunu söylüyor ("Il poeta Sihali Zevheri li compose" (ii, s. 123), 'Cette inscription fut composée par le poëte Sihali Zevheri' (ii, s. 95)). Bu cümleyi çevirirken bu eleştirinin yazarı "Sihali Zevheri" ismini gördüğünde bunun "Şihâh-i Cevheri" ile benzerliği karşısında biraz duraklamış, İstanbul'da bulunmayışı, elinde malzeme olmayışı nedeniyle, "Toderini burada uyuklamış olmalı" gibi bir not düşürmekle yetinmiş, İstanbul'da bulunduğu bir sırada da kitabeyi okuyup "Şihâh-i Cevheri"nin şair değil, kütüphanenin okurlara sunduğu eserlerden biri olduğunu saptamıştı (şihâh-ı cevherî-i mışr[â]'ım hâkim olur târih/ulu'l-elbâba cem'-i ders-i kıudsîdür kütüb-hâne 1169). Berktaý ise bu tür kaygılara kapılmamış olmalıdır ki rahatlıkla 'Bu yazıt şair Sihali Zevheri tarafından ... kaleme alınmıştı.' yazabilmiştir (s. 169).

Gerçekten Berktaý hemen hemen yok denilecek kadar az sayıda açıklayıcı nitelikte not düşürmüştü. Örneğin "Hussein Efendi, Della grandezza Ottomana" (ii, s. 109, not (a)), 'Hussein Effendi; de la grandeur ottomane' (ii, s. 81, not 1), 'Hüseyin Efendi, Osmanlı yüceliği' (s. 164, not 29) ile karşılaştığında "Hangi Hüseyin Efendiymiş acaba?" diyebilecek okuyucuya, bunun Hezarfen Hüseyin Efendi, ve eserinin *Telhisül-beyân fi kavânin-i Âl-i Osmân* olduğunu lutf edip belirtebilirdi.

“*Segr. della Sacra Congregazione di Propaganda*” (ii, s. 173), ‘secretaire de la sainte congrégation de la Propagande’ (ii, s. 151), ‘Kutsal Propaganda Tarikatının sekreteri’ (s. 192) (“Sacra Congregazione de propaganda fide” bir tarikat değildir; Vatikan yönetiminin katolik mezhebini yaymakla görevli bölümüdür.)

Berktay çevirisinde “abate”, ‘abbé’ karşılığında hep ‘başpapaz’ ‘başrahip’ denilmiş; “abate”, ‘abbé’ mutlaka ‘başpapaz’ anlamını taşımaz, ‘rahip’ anlamında da kullanılır (bk. “Titre donné par courtoisie à un ecclésiastique séculier” (*DAF*); رهب (*KF*)) ki Toderini metnindeki anlamı da budur. Örneğin hiçbir manastırın “başpapazı” (s. 272) veya “başrahibi” (s. 210) olmadığını iyice bildiğimiz Toderini yine de “abate Toderini”, ‘abbé Toderini’, ‘rahip Toderini’dir. Ayrıca De C.’nin İngiliz asilzade William Taylor’a ithafnamesindeki (cilt i, baş taraf) “L’abbé DE Cournand” karşılığında Berktaý’ın ‘Cournand Başpapazı’ yazması gerçekten fahiş ve utancı mucib bir hata. Fransızca çevirisi üzerinde çalıştığı zatın adı “Antoine de Cournand” olmasına karşın Berktaý, “L’abbé DE Cournand” karşılığında ‘Rahip DE Cournand’ yazmayı bilememiş. Bu ne gaflettir!?

Hulâsa, Toderini metnini eksik vermek, çifte mütercim hata ve kusurlarını içermek, Toderini ve De C. metnilerindeki bozuk ve başkalaşmış has isimlerin ve kitap unvanlarının tamir ve tashihine yönelik pek az girişimde bulunmak, kitap unvanlarının özgün şekillerini vermemek, veya vermekte tutarlı bir yöntem izlememek, metinde işlenen konulara ilişkin yeterli araştırma içermemek ve ileri sürülen bir takım mütalaaları eleştiriye açmamak, okuyucuyu aydınlatma yönünde pek az çaba göstermekle bu çeviri sakıncalı ve faydasızdır; Eskilerin “kâğıd isrâfi” dedikleri nâfile bir iştir!